

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

**אונם רחמנא
פ ט ר י ה**

- תבו -

נמסר בש"ק פ' כי תצא ה'תשע"ה

בשבת פרשת כי תבא יוקדם השיעור ויחל אי"ה ב 5:00 אחה"צ ויהיה בענין:

ברכה לבטלה

מנחה בשעה 4:40 אחה"צ

בברכת התורה

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמותי עיצוב גרפי": timnal@zahav.net.il

אונס רחמנא פטריה

בפסחים (כה) נו"נ לומר שיהרג ואל יעבור, וכן פירש שם בדעת בעל המאור [וצל"ע, דבסנהדרין (עד) מבואר בבעה"מ שאין בזה דינא דיהרג ולא תעבור], וכן הביא הריטב"א בשם יש מי שפירש, וכן מובאת דעה זו ברבנו ירוחם, וכך היא בפשטות שיטת הראב"ד (ב'כתוב שם' סנהדרין שם), דאיכא דינא דיהרג ואל תעבור בישראלית הנבעלת לנכרי, אלא שדנו מכח סברות אחרות לפטור, משום קרקע עולם וכו' וכדלקמן.

ולעיקר טענת הרמב"ן שלא מצינו בזה דינא דקנאין פוגעין - מצינו לר"א הגדול מרגנשבורג (מובא בהגהת מרדכי יבמות ובתה"ד), שגם בנבעלת לארמי איכא להך דינא דקנאין פוגעין בהן. ועוד הוסיף לחדש לפי"ז שאף בנבעלת למומר לע"ז איכא להך דינא [והדבר מוטעם עפי"מ שנתבאר במק"א בשיטת הרמב"ם שיסוד הך דינא הוא מצד לתא דע"ז, כדכתיב בקרא 'כי חלל יהודה קדש ה' ובעל בת אל נכר']. והוסיף לפי"ז שיבמה שנפלה לפני מומר פטורה מן היבום ומן החליצה כדין 'ערוה' שפטורה מהיבום לגמרי. ואם כי דין זה מחודש, מ"מ עיקר הנחתו שאף בנבעלת לארמי קנאין פוגעין בה, תתכן בדעת הנך ראשונים שנקטו דתהרג ואל תעבור. ואולם הרמ"א (ביו"ד שם) הכריע בזה כהרמב"ן וסיעתו דליכא דינא דקנאין פוגעין אלא בבעל ארמית ולא בנבעלת לארמי.

ולכאורה יש להוכיח מרש"י כשיטת הראשונים שאף בנבעלת לארמי אמרינן דתיהרג ואל תעבור, שכתב (ביומא פב) דגרסינן 'מה נערה המאורסה יהרג ואל יעבור וכו' ול"ג 'תיהרג' - שהיא לא חייבת ליהרג דהא לא עבדה מעשה. וראיה לדבר אסתר. וכוונתו לכאורה לתרץ בזה קושית הראשונים הנ"ל דלא מקשה הגמרא אלא משום דאסתר פרהסיא הוי [ומשני אביי שאני אסתר דקרקע עולם היא], אבל לא הקשו והא אסתר גילוי עריות הוי ודינה ביהרג ואל יעבור אף בצנעה. וע"ז כתב רש"י שמצד גילוי עריות פשוט לגמרא הסברא דקרקע עולם ואינה חייבת למסור עצמה דלא עבדה מעשה [ואביי חידש שאף לענין חילול השם מהניא סברא זו]. והלא העבירה דמיירי התם היא מה שנבעלה לגוי כמוש"כ רש"י בסנהדרין - הרי חזינן מרש"י דלולא הסברא דלא קעבדה מעשה, וכגון בגוונא שאונסים אותה לעשות מעשה - אמרינן דתיהרג ואל תעבור בנבעלת לנכרי, דבכלל גילוי עריות הוא [ואכן הריב"ם כתב דשפיר גרסינן 'תיהרג' והיינו בגוונא שאונסים אותה להביא הערוה עליה דאיכא מעשה].

אך נראה לדחות דאדרבה, מרש"י בסנהדרין הנ"ל יש להוכיח דס"ל כהרמב"ן, דלכאורה קשיא מה דחקו לפרש הקושיא מצד האיסור דנבעלת לגוי, ולמה לא פירש משום שהיתה אשת איש, וכדאמרינן במגילה (יג טו) שהיתה אשתו של מרדכי.

א פסק הרמ"א (ביו"ד קנו) שבבעל ארמית איכא דינא דיהרג ואל יעבור כבשאר עריות. ומקור דבריו ברמב"ן (במלהמות סנהדרין עד ובתורת האדם, וכ"ה בראשונים בכ"מ) שייסד דבריו עפי"י הסוגיא בקדושין (מ) במעשים דר' צדוק ודרב כהנא שתבעתם ההיא מטרוניתא ומסרו נפשם למיתה ונעשה להם נס. הרי דבכלל גילוי עריות הוא דאמרינן יהרג ואל יעבור, שאילו היו פטורים למסור נפשם היה אסור להם הדבר [כן נקט הרמב"ן. והארכנו בזה במק"א"]. ונימוקו עמו - דהא חזינן דבעל ארמית מחויב מיתה דקנאין פוגעים בו, וגם יש בו כרת מדברי קבלה כדאמרינן בסנהדרין (פב), וכשאר עריות דאיכא מיתה בידי אדם או כרת. והארכנו במק"א² להוכיח בשיטת הרמב"ן דדינא ד'קנאין פוגעין בו' אינו רק בגדר רשות אלא חיוב מיתה הוא דרמי אקרקפתא דגברא, שמחויב מיתה בידי הקנאי - שאל"כ אין לדמותו לחייבי מיתות ב"ד [ודלא כמו שנקטו האו"ש והדברי-יחזקאל]. וראינו שהולך בזה הרמב"ן לשיטתו (בהשגותיו לסה"מ שורש ג) במה שיישב טענת הרמב"ם מדוע לא נמנה בועל ארמית בגמרא (בסנהדרין פג) עם שאר עבירות שדינן במיתה בידי שמים - ותירץ שלא מנתה הגמרא דברים שיש בהם חיוב מיתה בידי אדם. הרי שנקט כשיטתו דדינא דקנאין פוגעין בו הוא חיוב מיתה המוטל אקרקפתא דגברא, וביארנו שם שאותו עונש 'כרת' המבואר בדברי קבלה, מסרו הכתוב לקיומו בידי אדם ע"י הקנאין. ובזה פירשנו השקו"ט בסוגיא בסנהדרין שם. ואכ"מ.

ונחלקו הראשונים לפי שיטה זו, האם גם בצנעה אמרינן יהרג ואל יעבור הגם שאין שם כרת, משום אבזרייהו דג"ע - כן דעת הנמו"י [ודעתו בזה דלא כהרמב"ם דאיכא כרת אף בצנעה], או דלמא בצנעה יעבור ואל יהרג - כן דעת רבנו יונה (בסנהדרין) והריטב"א (בקדושין ובפסחים). וכן פסק הרמ"א (באה"ע טז,ב) שדוקא בועל ארמית בפרהסיא יהרג ואל יעבור ולא בצנעה].

וכעת יבואו דברינו על האופן ההפוך, בארמי האונס בת ישראל להיבעל לו או שתיהרג; דעת הרמב"ן וסיעתו שאינה חייבת למסור עצמה למיתה, שלא שמענו בזה דינא דקנאין פוגעין בה ולא עונש כרת, והו"ל כשאר איסורין שבתורה דיעבור ולא יהרג. ובזה פירש הרמב"ן הסוגיא בסנהדרין שם דפריך 'והא אסתר פרהסיא הוואי' ולמה לא מסרה נפשה למות - הרי דדוקא משום חילול השם פריך וכשאר עבירות שבתורה דבפרהסיא אמרינן בהו יהרג ואל יעבור, אבל משום גילוי עריות לא פריך. ומוכח דהנבעלת לגוי אין זה בכלל גילוי עריות דיהרג ואל יעבור אלא כשאר עבירות שבתורה. ואולם הר"ן (על הרי"ף ובחדושי

א שיעור קמה

ב שיעור קב

ופירש הגר"ח בשני אופנים מדוע לא סבירא ליה להרמב"ם טענת הריב"ם, ובאופן אחד כתב שאמנם ברציחה הסברא דמאי חזית מתהפכת בגוונא דתינוק, דמשום שהנפשות שקולות אמרינן שוא"ת, אבל אין ללמוד מרציחה לעריות דהתם ליכא סברא זו, רק הריב"ם חידש שאף בעריות אמרינן דבשוא"ת יש קולא בעבירה הלכך לא דיינינן ביה יהרג ואל יעבור [ויתבאר עוד להלן], ואולם על סברא זו אין לנו מקור מרציחה דהתם לא משום דקיל טפי בשוא"ת אלא משום דליכא סברת 'מאי חזית', משא"כ בעריות. ולכן סובר הרמב"ם שבעריות אין חילוק בין האיש לאשה. אכן בדעת הריב"ם צדדו האחרונים (חזו"א וקובץ הערות מח) שגם בעריות גדר הדין הוא כמו ברציחה, שהתורה שקלה עריות כחומר דפיקוח נפש, ובפרט שיש ראשונים שכתבו עיקר טעמא משום פגם האשה, ועשתה התורה פגם זה כרציחה, הלכך בדליכא מעשה שייך לומר יעבור ולא יהרג, דהריגת הנפש ופגמא דעריות שקולים נינהו ולעולם דיינינן בשב ואל תעשה.

ובמהלך נוסף פירש הגר"ח שהרמב"ם חולק על עיקר הנחת הריב"ם וס"ל שאף ברציחה באופן דשוא"ת, אם אך יש בדבר שם 'רציחה' - חייב ליהרג ולא להרוג בשוא"ת, שי"ל שסברת 'מאי חזית' אינה ענין של שקילות גרידא, לדון במצב שקול של איבוד נפשות בשוא"ת, אלא דהואיל ויש כאן איבוד נפש של חברו שאינו פחות מאיבוד נפשו, הרי מעיקרא לא נאמר בעבירה זו דינא ד'וחי בהם' המלמד שפיקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה, וחזר איסור 'לא תרצח' בלא התירא דפיקוח נפש, ועל כן לעולם אין נדחה איסור לא תרצח, בין אם עושה מעשה בין אם לאו. והוכיח הגר"ח כן מהא דשנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, דלולא דרשא דרע"ק ד'וחי אחיך עמך' - חייך קודמין לחיי חברך, מוטב שישתו שניהם וימותו וכדס"ל לבן פטורא - הרי שבכל מקום דאיכא לתא דרציחה [ונקט הגר"ח שהימנעות מהצלת חיי חברו היא מלתא דרציחה] אין התירא דפיקוח נפש אף בשוא"ת, וכמו כאן שאינו הורג את חברו במעשה אלא שנמנע מהצלתו ואעפ"כ חייב להשקותו הגם שהוא עצמו ימות עי"כ - חזינן דברציחה ליכא דינא ד'וחי בהם' כל עיקר, וחייב למסור נפשו על חברו כדי שלא יעבור באיסור רציחה.

ויש לדקדק הרבה בכל דברי הגר"ח, ומכל מקום נראה שאמנם מוכח בשיטת הרמב"ם שאף בגוונא דתינוק חייב למסור עצמו למיתה שלא ישליכוהו על התינוק, שהרי פסק הרמב"ם (יסוה"ת ה,ה) כריש לקיש (בירושלמי) שאנסים המסיימים אדם מתוך חבורת אנשים למסרו להם למיתה, אסור למסרו להם אפילו ייהרגו כולם עי"כ, אלא אם כן אותו אדם מחויב מיתה עפ"י דין כשבע בן בכרי. והכס"מ הביא שהרמ"ך השיג הלא אין כאן סברת 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי' שהרי בין כך אותו אדם ימות, והשאלה היא אם הוא לבדו ימות או גם אחרים עמו, ומדוע אסור למסרו למיתה. ופירש הכס"מ שקבלה היא בידם דברציחה אמרינן יהרג ואל יעבור גם במקום דליכא טעמא ד'מאי חזית'. וביארו אחרונים (חמדת שלמה או"ח לח וחדושי הגרש"ק ריש כתובות) שאמנם תחילת הדין ברציחה הוא מסברא ד'מאי חזית' אך לבתר דמקשינן רציחה לעריות, שוב מקשינן נמי אפכא,

ובפשוטו - וכך מבואר בכס"מ (יסוה"ת ה,א) - דזהו שהכריחו לפרש דלהך סוגיא בסנהדרין לא היתה אשת איש ורק משום דנבעלת לגוי פריך [וכמוש"כ הרמב"ן והר"ן והנמו"י בסנהדרין שם שאין זה מוסכם בדרז"ל אם היתה אשתו של מרדכי או פנויה היתה], מדלא פריך מצד גילוי עריות אלא מצד פרהסיא פריך, והיינו משום שלא היתה אשת איש אלא נבעלת לגוי גרידא שבוזה הדין דתעבור ולא תהרג.

ודברי רש"י ביומא יש לפרש שהוכחתו היא מהך מאן דאמר במגילה שהיתה אשתו של מרדכי - ואמאי לא מסרה נפשה - ומזה הוכיח דקרקע עולם שאני. אי נמי י"ל שכוונתו בהוכחתו מאסתר לדמות מלתא למלתא, דכי היכי דעל פרהסיא תירץ אביי 'קרקע עולם הואי' ה"נ נלמד מזה אנן לדינא דגילוי עריות שבאשה לא אמרינן תיהרג ועל תעבור מהך טעמא גופא דלא קעבדה מעשה.

ב ויש להעמיד כאן קושיא בשיטת רש"י, דהנה הריב"ם (בתוס' סנהדרין שם ובכ"מ) נתן טעם לכך דלא אמרינן דתיהרג ואל תעבור באשה דלא עבדה מעשה, משום שמקור הך דינא דיהרג ואל יעבור בעריות הוא מהקישא דרוצח, 'כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה, צעקה הנערה וגו'" וברוצח הא דדיינינן יהרג ואל יעבור הוא מסברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך דלמא דמא דחברך סומק טפי, וא"כ הלא אם יהא ניידן של רציחה בשב-ואל-תעשה כגון שאומרים לו הנח עצמך שיזרקוך על תינוק ואם לאו יהרגוך, פשיטא דאינו חייב ליהרג, דהא אמרינן 'מאי חזית' לאידך גיסא, דמאן יימר דדמא דתינוק סומק טפי מדמא דידי, ורשאי להניח עצמו בשוא"ת הגם שיהרג התינוק עי"כ, ואם כן הכי נמי באשה דלא קעבדה מעשה אין חייבת למסור עצמה. והנה הגר"ח (פ"ה מיסוה"ת) דקדק מסתימת הרמב"ם דלא ס"ל כהריב"ם, שהרי לא חילק בין האיש או האשה לענין דינא דיהרג ואל יעבור. ובחזו"א (בגליונות הגר"ח) דחה הראיה שאין דרכו של הרמב"ם להביא דברים שאינם מפורשים בגמרא. ואולם בגליונות הגר"ח כתב להוכיח כהגר"ח מדברי הרמב"ם (בה"ד) שהוכיח מ'ולנערה לא תעשה דבר' את דינו שאפילו בג' עבירות אם עשה שלא כדין ועבר ולא נהרג אעפ"כ אינו נענש בב"ד משום שאנוס הוא וכדכתיב 'ולנערה וגו''. הרי משמע בפשוטו שמוכיח שאף שהיתה צריכה למסור עצמה למיתה מ"מ אם לא עשתה כן אינה נענשת, והרי אם כהריב"ם שאינה צריכה למסור נפשה, אין כל ראייה. וע' באבהא"ז שצדד לדחות הראייה. אכן בפירוש הר"ח בפסחים (כה) מפורש שגם גבי האשה אמרינן תהרג ואל תעבור. ומסתבר שכן היא גם שיטת הרמב"ם דאזיל בחדא שיטה עם הר"ח בהרבה מקומות.

ג ויש מקום לדחות דלא פריך הגמרא מצד אשת איש, דהא יכול וחייב היה מרדכי לגרשה, ודלמא עשה כן [ולא ניח"ל למפרך מהדרשא ד'כאשר אבדתי אבדתי' גרידא], ובהכרח דפריך רק מחמת דנבעלה לגוי. אכן לפי האמת דאמרינן קרקע עולם, לא נצטרך מרדכי לגרשה. ושוב א"צ לומר דפליגי הסוגיות אהדדי.

ד גם יל"ע דהלא בגמרא בע"ז (נד.) מוכיחין להא מלתא מהאי קרא, ומה שיפרש בה הריב"ם יפרש הרמב"ם.

ולפי"ז בגוונא דמתרפאין ודאי אסור, שהרי יכולה שלא לעבור אם לא תתרפא באיסור. ואולם בחדושי הר"ן מבואר שאפילו לדעת הריב"ם דבאונס אינה חייבת למסור עצמה למיתה גם אם עי"ז תינצל מהעבירה, אעפ"כ במתרפאין אסור].

ובבאור הדבר פירש הגרש"ר (זכרון שמואל סה פג ובשיעורים על פסחים כה וריש כתובות), ונבאר הענין בהרחבה, דהנה פסק הרמב"ם (מלכים יב) דבן נח שאנסוהו לעבור על אחת ממצוותיו - מותר לו לעבור, ואפילו נאנס לעבוד ע"ז, לפי שאין בני נח מצווים על קדוש השם [ומקור דבריו בסוגיא בסנהדרין עד: לפי גרסתו]. והנה דייקו האחרונים (חמד"ש אר"ח לח ומנ"ח רצוג) מלשון הרמב"ם שכל זה אמור באונסין אבל בן נח שחולה אסור לו להתרפאות בדבר איסור כלל, אף אם ימות על ידי מניעתו, ורק בישראל כתב הרמב"ם (יסוה"ת הו) דבכל מתרפאין חוץ מג' עבירות [ודלא כהפר"ד (בדרוש השני) שנקט להתירא אף בב"נ. וע' בהגהות רעק"א (יו"ד סב) שציין לפמ"ג בתבת גמא שנסתפק בזה].

ומעם החילוק מתבאר עפ"י דברי התוס' בסנהדרין (עד: ד"ה בן נח), שהקשו על מה דאמרינן בגמרא שאין בן נח מצווה על קידוש השם, והלא רק בישראל נאמר 'וחי בהם' ודרשינן ולא שימות בהם אבל בלאו הך קרא הלא מחויב למסור עצמו למיתה, וא"כ בבן נח דלא כתיב 'וחי בהם' מדוע לא יצטרך למסור עצמו. ותירצו [ומבואר יותר בתורא"ש] דכל מאי דאצטריך 'וחי בהם' בישראל אינו אלא כדי שלא ללמוד משלש עברות חמורות שחייב למסור את הנפש, אבל מצד הסברא הפשוטה לא היה מחוייב למסור נפשו, על כן בן נח אינו חייב למסור עצמו הגם דלא כתיב בהו 'וחי בהם'.

ובבאור הסברא הפשוטה מצינו שני אופנים. החמד"ש ביאר על פי מה שהוכיח שמעשה הנעשה באונס, לא רק שאין חייבים עליו אלא המעשה אינו מתייחס אל האדם העושהו, וכאילו נעשה מאליו. וייסד זאת מהא דאמר ר' זירא (בע"ז נד) שאם אנסו אדם להשתחוות לבהמה, הגם שבדין הוא ליהרג ולא לעבור, אם עבר והשתחוה לא נאסרה הבהמה לגבוה משום 'נעבד', דאונס רחמנא פטריה - הרי שמעשה באונס אינו מתייחס אל האדם כלל הלכך אין שם 'נעבד' עליה. ועל כן כשאונסים אדם לעבור על אחת מן המצוות, מצד הסברא הפשוטה היה מותר לו לעבור דאונס כמאן דלא עבד, אלא שבשלש עבירות חמורות גילתה תורה שחייב לקדש את השם ולמסור את הנפש, ולכך אצטריך 'וחי בהם' בישראל, דלא נילף מג' עבירות, משא"כ בבן נח אין צריך קרא. ובמנחת חינוך נראה סברא אחרת: שכשם שמצינו שיעור בחיוב האדם במצוות עשה, עד חומש מנכסיו, כך גם בשאר איסורים, סברא היא שאינו מחוייב למסור נפשו כדי לקיים המצוה, ששיעור החיוב במצוה הוא עד כדי חייו של האדם.

נמצא עכ"פ דהא דבן נח אינו מצווה למסור את הנפש, יסודו מסברא ולא מקרא, אם משום שאין המעשה מתייחס אליו אם משום שיעור בחיוב. ומעתה הדעת נותנת שזה אמור רק בגוונא דאונסין שהמצוה היא המסכנת את חייו, כגון אנס

וכשם שבגילוי עריות הלכה מוחלטת היא שלא נדחה האיסור אף באיבוד נפש, ה"נ ברציחה הדין כן. וכתב הגאון בעל כפות תמרים (בתוספת יום הכפורים' יומא פב) דחזינן מזה בשיטת הרמב"ם אף לענין השלכת תינוק דיהרג ואל יעבור, ודלא כהריב"ם.

ועיקר הך דינא דאמרינן יהרג ואל יעבור אף בדליכא 'מאי חזית', נראה דמוכח נמי בשיטת רבנו יונה שפירש (בשע"ת ח"ג קלט) כפשוטו מאמר רז"ל (בסוטה י) דנוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. וכן נראה דעת התוס' (שם), ודלא כהמאירי (שם ובברכות מג:) שפירש המאמר על דרך המוסר וההערה - והרי הכא ליכא סברא ד'מאי חזית' שאין כאן נפשות שקולות, ואעפ"כ מורינן ליה למסור עצמו למיתה ולא להלבין פני חברו שיש בזה לתא דרציחה. ונתבאר עוד במק"א".

והנה כדברי הגר"ח הללו מפורש ברש"י (סנהדרין עד ופסחים כה) שהאריך לפרש סברת 'מאי חזית' - 'כלומר, כלום באתה לישאל על כך אלא מפני שאתה יודע שאין מצוה עומדת בפני פיקוח נפש וסבור אתה שאף זו תדחה מפני פיקוח נפשך - אין זו דומה לשאר עבירות דמ"מ יש כאן אבוד נפש והתורה לא התירה לדחות את המצוה אלא מפני חיבת נפשו של ישראל, וכאן עבירה נעשית ונפש אבודה, מי יאמר שנפשך חביבה לפני המקום יותר משל זה דילמא של זה חביבה טפי עליו ונמצא עבירה נעשית ונפש אבודה'. הרי שעיקר הסברא הוא שמפני שיש כאן נפש אבודה שוב אין כאן דינא דפיקוח נפש לדחות העבירה.

ומעתה יש להקשות, אם גם רש"י סובר כהרמב"ם דליכא 'וחי בהם' כלל ברציחה מפני שבין כך יש כאן איבוד נפש, וא"כ יוצא שאף בגוונא דתינוק אמרינן יהרג ואל יעבור, דמ"מ לא ניתנה מצוה זו לידחות מפני פיקוח נפש, א"כ מדוע בעריות כתב רש"י דבשוא"ת לא אמרינן דתיהרג ואל תעבור.

ג) והנה מצינו שני אופנים של דחיית איסורים במקום פיקוח נפש, באונסין ובחולה, ובשניהם הדין הוא דבג' עבירות יהרג ואל יעבור, וכדאמרינן (בפסחים כה). בכל מתרפאין חוץ מעצי אשרה. והנה נקט הגר"ש אייגר (מובא בחדו' רעק"א כתובות ג) שלהשיטות דבלא מעשה נקטינן יעבור ואל יהרג כגון בגילוי עריות באשה דלא עבדה מעשה, גם בגוונא דמתרפאין מותר לה לעבור משום פיקוח נפש, וכגון בגוונא דהעלה לבו טינה דאסרינן ליה, באשה יהא מותר בשוא"ת. ואולם הגרש"ר הביא מחדושי הר"ן (סנהדרין עד) שנקט שאף הריב"ם לא התיר בשוא"ת אלא בגוונא דאנסין אבל לא בגוונא דמתרפאין. ויש לבאר החילוק דמה נפשך, אם נאמר בגילוי עריות בשוא"ת דינא ד'וחי בהם' א"כ אף במתרפאין לשתרי, ואם לאו - אף באונסין ליתסר.

[והנה הרמב"ן (שם) פירש בתירוץ אחד שאסתור לא היתה חייבת למסור עצמה למיתה, משום דבכל אופן יכל עליה באיסור בעל כרחא וא"א לה להינצל ע"י מסירת נפש.

בהם' ולא מסברא כאמור, וא"כ כלפי זה אמרינן דדווקא כשהדבר נוגע לחיים ממש, אמר קרא 'וחי' ולא שימות, אבל לא בחיי אבר'.

עוד יש להכריח את עיקר החילוק, ממה שכתב בהגהה במרדכי (בסנהדרין שם - בשם ר"ב) שאם אונסים אדם לקטוע אבר לחברו, ואם לאו ירהגוהו - רשאי לקטוע ולא ליהרג. ועתה, אם נבוא להשוות דין 'מתרפאין' לדין 'אונסין' הרי יצא שאדם שחיינו נתונים בסכנה יהא מותר לו ליטול אבר מחברו בעל כרחו כדי להציל את חיינו - וזה ודאי אין נראה כלל. וכבר נתבאר הדבר במק"א' עפ"י הגרשש"ק והגרש"ר טעם הדבר, שאעפ"י שאין זו אלא עבירת לאו ד'פן יוסיף' והרי כל הלאוין הותרו במקום פיקוח נפש, מ"מ לאו כל כמיניה ליטול אבר של חברו כדי להציל עצמו, שאין לו לאדם זכות ושליטה בשל חברו, ומעיקרא אין הדבר בא לידי שאלת דחיית איסורים. משא"כ בההיא דהמרדכי שאונסים אותו לכך, אז הנידון מתהפך, למסור עצמו למיתה בגלל מניעת לקיחת אבר חברו - וזה אינו חייב. הרי חזינן חילוק זה שבין דבר הבא מיוזמת האדם כדי למנוע סכנה, ממצב שהאיסור עצמו מהווה את סיבת הסכנה.

וכן יש לבאר שיטת רש"י (בב"ק ט) שאסור להציל עצמו בממון חברו. וכן דעת הראב"ד (שם ק"ז - אם לא משום תקנת יהושע). ואין מובן טעם הדבר: מאי שנא איסור גזל משאר כל איסורי תורה שנדחים מפני פיקוח נפש [ואמנם לדעת ר"מ בתוספתא (מובאת בראשונים כתובות יט.) נמנה איסור גזל עם שלש עברות חמורות, אבל לא קיי"ל כן]. אך לפי האמור ניהא, דרש"י והראב"ד מיירו כשבא מיוזמתו להציל עצמו מסכנה שהוא נתון בה, ובזה סוברים שאין לו רשות ליטול את של חברו, ולא דמי לאנס האומר לו או תגזול או נהרג, ששם הוא נידון כאנוס על הגזילה. ושאר הראשונים החולקים על רש"י והראב"ד אף באופן הראשון וסוברים שמותר להציל עצמו אלא שחייב לשלם לחברו לאחר מכן, אינם חולקים על עיקר הסברא אלא סוברים שהואיל וגם חברו היה מחוייב להוציא ממנו ולהפסידו כדי להציל את זה משום 'לא תעמד על דם רעך', א"כ גם הוא עצמו מותר לו לעשות כן. [בשו"ת בנין ציון (קסז ואילך) נקט לעיקר כרש"י. ויצא לחדש בזה הלכתא לדינא. ואין דבריו נראים. וע' שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סוס"י קעד]. מעתה לענין נטילת אבר שנקטו הפוסקים שאינו חייב למסור אבר שלו להצלת חברו (ע' פתחי תשובה קנו סקט"ו מהרדב"ז), ודאי אי אפשר ליטול מחברו שלא מרצונו כדי להציל עצמו.

1 בפמ"ג (או"ח שכח במ"ו סק"ו) צדד בתחילה עפ"י הש"ך להתיר לעבור על איסור תורה משום סכנת אבר, ורק בשבת החמירו, אבל בסוף דבריו הביא להוכיח מתשובת הרדב"ז לחלק בין חולה הבא להתרפא לאנס. ולפי האמור בפנים זו היא כוונת הש"ך. וכן נראה באג"מ יו"ד ח"ב קעד, ד בכונת הש"ך.

2 ע' שיעורים להב, ג; פד, ב; קכג; קמה, ד.

ח ויש בדברי המרדכי חידוש בסברא, דהלא נראה שהשני אינו מחוייב למסור האבר כדי להציל את זה (כהכרעת הפוסקים - אם כי פליגי בדבר רבנוואתא), ואם יטול אדם אחר האבר בלא רצונו כדי להציל חיינו של זה - רשע הוא. גם יתכן שאם ירדפנו זה שאונסין אותו ליטול אברו, יהא מותר להציל אברו באבר הרודף [ובזה תתיישב דרשת הספרי (והרמב"ם הל' רוצח א, ו) על 'אקצתה את כפה' כפשוטו של מקרא, ובסכנת אבר מיירי דרשאי להצילו בקציצת כפה. וצ"ע], ואעפ"כ רשאי זה האנוס ליטול אבר חברו כדי להציל עצמו, מפני שהוא אנוס בדבר ואינו חייב למסור עצמו למיתה (וכן צדד מדגנפשיה בתוספת יוהכ"פ יומא פב. וכן במנח"ש ב"ק כו. ד"ה ואם נתהפך).

ט וכן נקטו לדינא באו"ח הל' רוצח ז, ובאג"מ יו"ד ח"ב קעד, ד.

האומר עבור או תיהרג, הרי סיבת הסכנה היא האיסור דלולא האיסור לא היה מסתכן, ובאופן זה מצב האנוס מתיר לו את המעשה כיון שאינו מתייחס אליו (כהחמד"ש), או (לסברא השניה) משום שאינו חייב לקיים המצוה כאשר המצוה מסכנת את חיינו, דמעיקרא ניתן שיעור למצוה עד כדי נטילת הנפש. ואולם אין הדבר כן בגוונא דמתרפאין, בחולה אשר מחלתו היא המסכנת את חיינו, והוא בא מיוזמתו להציל עצמו על ידי איסור - בזה אין הסברא הפשוטה מחייבת התר כלל, שהרי אין כאן אונס על המעשה עצמו, אלא האדם נתון מקודם במצב מסוכן ובא מרצונו להינצל ממנו על ידי עשיית איסור. וגם אין כאן נידון של שיעור במצוה לומר שאינו חייב למסור הנפש בשביל המצוה, כי כאן אין הנידון על מסירת נפש עבור המצוה אלא להפך, הוא בא 'למסור' המצוה בעד נפשו - ובזה לא שמענו כל התר, שהרי אין המצוה גורמת את נטילת הנפש אלא הסכנה באה ממקום אחר. ובקצרה, דבגוונא דאונס המצוה והאיסור היא סיבת הסכנה דלולא המצוה לא היתה סכנה כלל, משא"כ בגוונא דמתרפאין דהסכנה קיימת בלאו הכי והמצוה רק מונעת הצלה מחודשת.

ויסוד החילוק מבואר ברמב"ם - כפי שהראו האחרונים הנ"ל והאו"ש ועוד - דלענין אונסין כתב הרמב"ם (שם בה"ד) שאף בשלש עברות שדינן ביהרג ואל יעבור, אם עבר ולא נהרג ביטל מצות עשה דקידוש השם ועבר על מצות לא תעשה של חילול השם, ומ"מ אין מלקים אותו מפני שעבר באונס. ואילו לענין התרפאות בג' עבירות כתב (בה"ו) שאם עבר ונתרפא - עונשים אותו בית דין העונש הראוי לו. הרי להדיא שבאופן זה אין כאן שם 'אונס' על המעשה לפוטרו.

וא"כ בדקדוק כתב הרמב"ם דינא ד'בכל מתרפאין' רק בישראל, דאמנם גבי בן נח אין התר זה, דדוקא בישראל דכתיב 'וחי בהם' למדנו דמתרפא באיסורין, משא"כ בן נח דלא כתיב ביה קרא ד'וחי בהם' ורק מצד הסברא אינו מחוייב למסור נפשו על קידוש השם, הלכך להתרפא מיוזמת עצמו על ידי עבירה אינו מותר.

ויש להביא ראיות נוספות לחילוק זה; הנה הש"ך (ביו"ד קנו סק"ג) הסתפק בסכנת אבר [כגון שאומרים לו לאדם לעבור אחת משאר עבירות כגון אכילת נבילה או ניטול אבר], אי דמי לאונס נפשות דרשאי לעבור, וציין לאו"ח שכח סי"ז, וסיים 'ונראה לקולא'. ולכאורה אין לדבריו פשר, שהרי באו"ח שם מבואר שאין מחללים שבת על סכנת אבר [אם לא במקום שעלול הדבר לבוא לסכנת נפשות], וא"כ מהו שהראה מקום לאסור וסיים לקולא. אך לפי האמור מובנים דבריו, שרצונו לומר דאע"ג דלענין התרפאות אנו נוקטים להחמיר, שאין לו לאדם ליוזם רפואה להציל אבר כשכרוך הדבר בחילול שבת, מ"מ לענין אנס המאיים על האבר נראה לקולא. והטעם כנ"ל דשאני היכא שהמצוה היא המסכנת את האבר, בזה מסתבר לילך לקולא שאינו חייב למסור את האבר בשביל המצוה [אם מטעם דאונס כמאן דלא עביד, או משום סברא בשיעור החיוב], ולא דמי לעבירה מרצונו כדי להציל האבר מסכנה, שזה לא הותר, שהרי מקור הך דינא דמתרפאין באיסורין הוא רק משום קרא ד'וחי

[ובזה בארו אחרונים דברי הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם הל' חובל ח,ב) שהנוטל ממון חברו באונס, אם האנסים ייחדו ממון מסויים - פטור מלהחזיר לו מה שנטל. ואם לא ייחדו, אלא שלא היה לו ממון ונטל מאחר - חייב לשלם לו מה שנטל. ובאור החילוק הוא שבאופן הראשון הרי היה אנוס על הגזלה (ויש לדון אי תליא בפלוגתת הראשונים באדם המזיק באונס גמור), אבל באופן השני נידון כמשתמש בממון חברו להציל עצמו, שהרי האונס לא היה על הגזל, כי גם אילו היה לו ממון משלו היה האנס מתרצה בו (עפ"י מנ"ח רצ"ב; אור גדול א [דף כ]; זכר יצחק ח"ב מד; חזו"א ב"ק טז,כה).]

ולפי"ז ביאר הגרש"ר בדעת הריב"ם החילוק בין אונסין למתרפאין בגילוי עריות, דס"ל לריב"ם דלא נאמר 'וחי בהם' בג"ע כלל ועל כן אסור להתרפאות בכל גוונא, ואולם הסברא הפשוטה דהאונס מתיר שייכא אף בעריות, וזה איכא רק באנסין ולא במתרפאין כנ"ל, אלא שגזרה תורה שאף במקום אונס מצווה שלא לעבור וא"כ בזה יש מקום לומר דדוקא בדאיכא מעשה חייב שדרך עבירת העבירה חמירא טפי, משא"כ באופן שאינו עושה מעשה לא שמענו דמ"מ קיל טפי מבחינת אופן עבירת העברה. ושאיני ההיא דאין מתרפאין שאסור אף בלא מעשה, כי שם ליכא לסברת אונס מתיר ואנו באים להתיר רק משום פיקוח נפש, והרי לא נאמר כלל דינא ד'וחי בהם' בג"ע. ובוה אין סברא לחלק אם עושה מעשה אם לאו, דהא בעצם החפצא דעבירה אין חילוק אם עושה מעשה אם לאו [שהרי הוקשה האשה לאיש בגילוי עריות הגם שהיא קרקע עולם, דכתיב 'הנפשות העושות' - רחמנא אחשבה מעשה, כדאיתא בב"ק לב.], והחילוק הוא רק באופן עבירת העבירה, דכיון דהחפצא דהעבירה דג"ע הופקע מדינא ד'וחי בהם' תו אין מקום לחלק בין עושה מעשה לשב-ואל-תעשה, ורק כלפי הסברא דאונס מתיר או הסברא של שיעור בחיוב, יש מקום לחלק בדרך עבירת העבירה, דבשוא"ת אופן עבירת העבירה קל יותר, ובוה יש מקום לומר שלא גזרה תורה למסור עצמו אלא בעשיית מעשה ולא בשוא"ת.

ד) והנה אם כי יש מקום לחילוק זה בסברא, אבל בדעת רש"י אינו נראה, דפשטות לשונו הנ"ל נראה דבלא 'וחי בהם' אין כל סברא אחרת להתיר. ומשמע דס"ל שבישראל הטעם היחיד להתיר הוא משום וחי בהם, דבלאו הכי ילפינן מג' עבירות שחייב למסור עצמו על המצוות כדכתיב 'ובכל נפשך' אלא שגזר הכתוב 'וחי בהם' ולא שימות בהם, ורק בב"נ יש סברא דאונס מתיר [וע' בגרש"ר שם שנדחק לקיים מהלכו גם בשיטת רש"י].

אכן יש לדקדק עוד בשיטת רש"י, שבחילוקו בין האיש דעביד מעשה לאשה, לא הזכיר כלום מטעם הריב"ם משום דילפינן מרציחה רק הוכיח מאסתר. וצ"ב מקור חילוקו, דהא האיש והאשה שוים בגילוי עריות מצד חומר העבירה כנ"ל.

¹ וכן מובא באחרונים כמה נפקותות נוספות בחילוק זה; לענין אונס באשת איש שנטמאה (ע' בהפלאה כתובות כ; אב"ד חו"מ ב ד"ה ובעניתי; משפט כהן קמד); לענין תליוה ויהיב (בחדושי הגרש"ק כתובות ס"ג - עפ"י הב"ב בחו"מ רה). וכן נסתפקו במצב שממונו של אדם בסכנת איבוד [יותר מחומש מנכסיו], האם מותר לו לעשות פעולת הצלה שתביאנו לידי ביטול מצות עשה (ע' בפ"ת יו"ד קנז). וע"ע זכרון שמואל ס"ה סה אותיות ד. כא.

והנה הגר"ח הקשה על השוואת הריב"ם גוונא דאנסין שרוצים להשליכו על תינוק לדין האשה בג"ע, והלא בגוונא דתינוק אין עליו שם 'רוצח' כלל שאינו אלא כאבן ביד הרוצח וכגרזן ביד החוצב, ולא דמי לעבירת האשה בג"ע שהיא עוברת העבירה. ונדחק הגר"ח לפרש שכוונת ההשוואה לומר דאף לו יציור גוונא דרציחה בשוא"ת, גם כן אינו חייב למסור עצמו. וזהו דוחק, דמלשונות הראשונים מבואר שכוונתם להוכיח מגוונא דתינוק עצמו ממש. ובחזו"א כתב שהרי זה כמי שמשים עצמו על הגג במקום שרוח מצויה תפילנו על תינוק, שיש בזה מעשה רציחה, הגם שאין ב"ד ממיתים על כך. והשוואה זו מחודשת שהרי המשליך אותו אדם בעל בחירה [וקל וחומר הוא ממשך בחברו את הנחש שאינו חייב אלא אם הכניס ידו לתוך פיו], ואילו המעלה עצמו על הגג נחשב כמשתמש ברוח - שהיא כח טבעי - כדי להרוג.

אך הענין מתגלה מתוך דברי הרא"ש בשני מקומות; דבכתובות (ג) העתיק דברי הריב"ם והוסיף שיש ללמוד מדבריו שאנס הכופף ישראל להשתחוות לע"ז, אינו חייב ליהרג. ואין מובן מדוע נצרך לראיה על הדבר, הלא מי שכופפים אותו בעל כרחו סברא היא דלא חשיב עובד עבודה זרה. ואם בכל זאת צריך לראיה, אין מובן מהו שהביא מגילוי עריות דאשה, הלא התם איכא טעמא רבה כמוש"כ הריב"ם, דג"ע ילפינן מרציחה ולהכי בלא מעשה פטור כמו ברציחה דליכא 'מאי חזית', אבל עבודה זרה הלא לאו מרציחה ילפינן לה, וא"כ אם צריך ראייה שפטור מהו המקור לכך.

אכן הרא"ש ביבמות (ג) כשהעתיק דברי הריב"ם מוסיף בה דברים: 'אבל אם אמרו לו הנח שיזרקוך על התינוק למעכו או יהרגוך, מסתבר למימר מאי חזית דדמא דההוא גברא סומק טפי דלמא דמא דידך סומק טפי שאינו נחשב רוצח בכך במה שהורגין בגופו אלא קרקע עולם בעלמא הוא'. וכ"ה בחדושי הר"ן סנהדרין (עד.). והרי היא היא קושית הגר"ח על ההשוואה לגילוי עריות, דהתם האדם המושלך אינו רוצח כלל.

אך נראה מכ"ז שזו גופא כוונת הראשונים בהשוואתם השלכה על תינוק לגילוי עריות דאשה באונס, דכי היכי דבתינוק אינו רוצח הוא כלל, כך גם בג"ע כשאנוסה על הדבר לא חשיבא מצדה מעשה גילוי עריות כל עיקר. והיינו טעמא, דהא מבואר בתוס' (ביומא פב) בהא דאמרינן (בב"ק לב.) דאחשבה רחמנא את חלק האשה בג"ע כמעשה, הגם דלא עבדה מעשה - משום שרצונה בעבירה חשיב כמעשה [ויש ראשונים שנראה מדבריהם דהנאתה חשיבא כמעשה, אך בתוס' מבואר שאף בלא הנאה, עצם רצונה חשיב כמעשה]. ואם כן הרי י"ל שאם היא אנוסה בלא רצון, אין כאן 'מעשה גילוי עריות' מצדה כל עיקר והוי כקרקע עולם ממש, וזהו הדמיון למי משליכים אותו על תינוק שאינו אלא כגרזן ביד החוצב של עובר העבירה. ומה שצריך למילף מרוצח דלא אמרינן יהרג ואל יעבור בכהאי גוונא, דלא נימא דמ"מ יש כאן מציאות של גילוי עריות מצד הבעל, הלכך ס"ד שחייבת למסור את הנפש על כך כדי שמ"מ לא תיעשה ומציאות העבירה, וע"ז ילפינן מרציחה דאינה צריכה ליהרג, והילפותא היא מגוונא דתינוק, דהתם נמי איכא מציאות של

פשוטה היא שאין כאן מצדה גילוי עריות, דכל מאי דאחשבה רחמנא למעשה הוא אך מפני רצונה אבל לא בגוונא דאנוסה. והשתא ל"ק הקושיא דלעיל, דלפרש"י שלא נאמר 'וחי בהם' ברציחה ובגילוי עריות [כיסוד הגר"ח ברמב"ם] מדוע בשוא"ת לא אמרינן דתיהרג - דנקט רש"י שבלא רצון ליכא כלל מצד האשה מעשה דגילוי עריות, כמו במי שמשליכים אותו על תינוק דאינו רוצח כלל. ועל כן באופנים אלו ודאי נאמר דינא דפיקוח נפש.^{יא}

ומובן שפיר החילוק המבואר בחדושי הר"ן בין גוונא דאונסין לגוונא דמתרפאין, דהא במתרפאין הלא איכא 'רצון', שרוצה להציל את חייו ע"י שמתרפא בעבירה וכנ"ל, ובזה אין התר כלל הגם שאינה עושה מעשה דסו"ס חשיב 'גילוי עריות' מאחר ואיכא רצון, ובג"ע ליכא ל'וחי בהם', ואף ברציחה לו יצוייר כי האי גוונא יהא אסור. ורק באופן דליכא דין רצון כגון בשאונסין אותו לעבור, בזה לא חשיב כלל כעבירה כמו שנתבאר.

יא ובוה מובן מה שנתבאר בתחילת הדברים בפירוש דברי רש"י בסנהדרין שדימה דין 'קרקע עולם' בשאר עבירות בפרהסיא לגילוי עריות. והרי לכאורה בג"ע הוא נידון פרטי האם להשוותו לרציחה דליכא 'מאי חזית' אם לאו - אך לפי האמור עיקר הדבר הוא מסברא דבלא מעשה ליכא שם 'גילוי עריות' מצדה, ושפיר למד זאת מדין פרהסיא, דכיון דחזינן דליכא חילול השם בקרקע עולם הרי דל"ח מעשה עבירה כלל.

רציחה ונטילת נפש [ותדע, שהרי ודאי שחייב הוא זה הנזרק לברוח אם יכול - דסו"ס על ידו נעשית הרציחה, וכן בנבעלת], ואפ"ה פשיטא דאין צריך ליהרג דאדרבה דילמא דמא דידיה סומק טפי, ומזה ילפינן נמי לג"ע דאינה צריכה ליהרג משום מציאות הג"ע, כיון דליכא מצדה מעשה כלל. אך כל זה הוא מצד התוצאה של העבירה שנעשית, אבל מצד מעשה העבירה של האשה, לזה א"צ למילף מרציחה אלא סברא היא דליכא כלל מעשה עבירה, שאינה אלא כמי שמשליכים אותו על תינוק. וזהו שהשוה הרא"ש למי שכופפים קומתו לפני ע"ז - שגם כאן ליכא מעשה עבודה כלל שהרי הוא כגרזן ביד החוצב, ואם מצד התוצאה דמציאות הע"ז, נקט הרא"ש שבזה ע"ז לא דמיא לרציחה וג"ע, דכיון שאין כאן 'עובד' ליכא נמי 'עבודה' המחייבת מסירות נפש. [אכן ע' בתוס' ע"ז (נד) שנראה שנקטו דכה"ג איכא מציאות ע"ז מצד האנס המכפיף, שכתבו שם שהכופף חברו לפני בהמה להשתחוות לה לא נאסרה, שכלפי האנס אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, וכלפי האנוס אין כאן מעשה עבירה].

ואם כן הרי זו גם כוונת רש"י דבלא עבדה מעשה אינה חייבת למסור עצמה, ולא הביא מקור לדבר, משום שסברא

